

XVI. YÜZYILDA TAŞRALI BİR TÜRK * EFENDİSİNİN EVİ

L. FEKETE

Macarcadan Çeviren : SADRETTİN KARATAY

Ona taşralı deyişim, uzun süre başkentten uzak, sınır boyu bir bölgenin merkezinde, özellikle Budin'de yaşamış ve Budin'de ömrünü tamamlamış olmasından, efendi deyişim de öldüğü vakitte kendisine efendi, çelevi, adıyla saniyle Ali Çelebi denmesindedir.

Çelebi sözcüğü rütbeyi andıran bir deyim olarak XV. yüzyıl başlarında, özellikle sultan Bayezit'in oğullarına, yani Osmanlı hanedanı şehzadelerine verilen bir ünvanı. Fakat bu söz Macaristan'a ulaşıncaya, yani bir buçuk yüzyıl sonrasına kadar eski anlamından çok şey kaybetmişti. XVI. yüzyıl ortasında taşra bölge defterdarının, onun memurunun, hattâ Türk tacirinin adı yanında da geçmekteydi; okumuş, kâtip kişilere denirdi ve o kişinin her halde pek yüksek mevki sahibi olmasına da lüzum yoktu, Ali adıyla bir arada duyulması da nadir değildi. Örneğin 1543'te Bursa'da ölen şair ve mütercim Vasi Alisi'nin halk dilindeki adı Ali Çelebi olduğu gibi, 1550 yılı civarında Budin defterdarı olan birinin adı da Ali Çelebi idi. Bununla birlikte, aynı zamanda Ali Çelebi adını taşıyan çağdaş iki kişiyi birbirinden ayırt edici sıfatlar kullanılmış olduğunu tahmin edebiliriz, çünkü öyle olmasa -hele resmî teşekküller içerisinde- birtakım karışıklıklara yol açardı.

Bizim, evinin içine göz atmak istediğimiz Ali Çelebi 1587 yılı sonlarında vefat etmiş olup adı, ölümünden önceki yirmi yıl boyunca, elimizde bulunan az sayıdaki yazılarda da sık sık geçmektedir.

Onun adına ilkin 1569'da bir tereke defterinde rastlıyoruz. Bu yıl içinde Budin'de Hacı Ahmet adında Şamlı bir tacir ölmüş ve terekesi için resmî bir defter tanzim olunmuştu. Bu defterin son maddesinde, eskiden İstanbul'da otururken halen Budin'de kasaplık eden

* Macar Akademisi Dil ve Edebiyat bilimleri Bölümünün 18 Mayıs 1959 tarihli toplantısındaki konferans.

ve bu arada ölen Hacı Ahmet'ten daha önce ödünç olarak aldığı parayı (3150 akçeyi) ödemiş olduğu kaydedilmektedir.¹

Bu tarihten dört yıl sonra, 1573'te, Ali Çelebi Budin gümrüğü yevmiye defterinde, bir kere 300, bir seferinde de 150 forintluk mal geçirmiş bir rençber, yani Türk taciri olarak görülmektedir.²

Altı yedi yıl sonra, 1579 ve 1580'de, timar sahibi ve para işleriyle ilgili bir vazifenin emini (emin-i tezkerahâ-i timârhâ) olarak Budin'de bulunmaktadır ve bu sıfatla devlet hazinesine resmî paralar yatırmaktadır³ (Bu hususa dikkatimi çeken sözü geçen işe dair muhasebe defterini yayınlamış olan KALDY-NAGY-GYULA çekmiştir).

"Ali Çelebi efendi" 1581'de Budin kadısı ve bölge tahrircisi (vilâyet muharriri) olarak Peşte nahiyesinde birtakım vergi bakayası tahsil etmiştir.⁴

1587'de timar arazilerine dair kütükte, sonradan konulmuş bir kayıta adına rastlamaktayız. Bu kayıta "Ali Çelebi'nin hesabı bununla kapanmıştır" denilmektedir.⁵ Bu kütük timar arazileriyle ilgili bazı hususları sancaklara göre gruplandırarak vermekte ve Budin sancağından sonra gelen iki bölümde Esztergom ve Fehérvár sancaklarıyla ilgili kayıtlarda yer yer, tarihleriyle birlikte yukarıki metne uygun şekilde "Ali Çelebi'nin hesabı bununla kapanmıştır" notlarına rastlanmaktadır.

Bu tarihten bir ay sonra, 1588 yılı ocak ayınının 15'inde Ali Çelebinin adını, bu defa kendi terekesine dair hazırlanmış resmî defterin başlığında son defa olarak okumaktayız.⁶ Bu defterde ona zaim "orta büyüklükte arazi sahibi" denilmektedir ki, bu ünvan orduda

¹ Viyana Nat. - Bibl., teki Türkçe defter denilen bir yazma. Gustav Flügel: arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. - k. Hofbibliothek zu Wien, Wien 1865, No. 1403'te kısaca tanıtmaktadır. Bu listenin de, altındaki notların da mikrofilmi Macar Devlet Arşivi mikrofilm koleksiyonunda, fotoğraf kopyası felsefe bölümü Türkçe enstitüsünde mevcuttur.

² G. Flügel No. 1356. Bu muhturanın yayım işi ele alınmıştır.

³ Leipzig, şehir kütüphanesi (Stadtische Bibliothek), Türkçe yazmalar, No. 360.

⁴ Ay.

⁵ G. Flügel No. 1389.

⁶ G. Flügel, No. 1401. Başlık şöyledir: Defter-i muhalefat-i merhum Ali Çelebi, an zuama el-müteveffa der Budin el-vaqi fi 15 Safer sene 996. - Budin'de ölen ziamet sahibi Ali Çelebi'nin tereke defteridir. 15 Safer 996 (15 Ocak 1588).

hizmeti görülenlere verilen bir imtiyaz olduğu gibi, ilerigelen Türk maliye memurları için de bir geçim yolu idi.

Osmanlı toplum şartları alanındaki bilgilerimiz o kadar dağınık belirsiz ve Türklerin Macaristan'daki hâkimiyetlerinin ilk devresinde bazı Türk şahsiyetlerinin kariyerleri öylesine gelişigüze'dir ki, vazife ve durumlarda her iki, üç yılda bir meydana gelen değişiklikleri, örneğin İstanbul'dan gelme, Budin'de kasap, Budin kadısı ve vergi memuru, arazi sahibi, muhasabeci vb. gibi durumları ayırmamızın gerekli olup olmadığını tâyinde güçlükle karşılaşmaktayız. Ya da, Budin'de maliye hizmetinde 18 yıl zarfında sadece bir tek Ali Çelebi'nin çalışmış olduğunu farzetmeğe hakkımız var mıdır? Ele aldığımız şahıs hakkında şüpheye düşmeksizin buna evet diyebilir miyiz, yani saydığımız çeşitli görevlerde adı geçen Ali Çelebi'nin aynı kişi olduğunu söyleyebilir, buna dayanarak da Ali Çelebi'nin hal tercümesini şöylece özetleyebilir miyiz: Ali Çelebi İstanbul'dan çıkmış ve Kanuni Süleyman'ın fütuhâtı sırasında, 1569 yılından az önceleri Budin'e gelmiş olmalıdır, çünkü bu yıl içinde adı geçen yerlerde "evvelce İstanbul halkından" diye kaydedilmektedir. Budin Türk eyaletinde bu sıralarda Türk devlet teşkilâtının ilk onyıllarında yarı memleketin bütün varlığı, kibar tutumu birdenbire dağılmaya yüz tutmuştu ve bu dağılıştan Osmanlı hanedanının birçok bendesi faydalanmak istemiş ve faydalanmıştı. Önceleri o, bir kasap ve alışveriş adamı, fakat bu haliyle de "Çelebi" yani okumuş adamdı. Daha sonra askerî mülk sahibi oldu, önce şöyle küçük bir (timar), sonra da büyücek (ziamet)e kondu ki, bunlardan bütün Macar eyaletinde artık sadece bir-iki yüz tane kalmıştı. Ziametin yanında orta derecede münasip bir memurluk da verilirdi, ya da tersine, önce bir memurluk, sonra da verilen vazifeyi çevirebilmesi için nakit ücret yerine gelir sağlayacak arazi tahsis olunurdu. Böylece, aynı zamanda hem asker, hem de hükümet adamı, maliye memuru idi; öldüğü zaman da onun terekesine dair, tıpkı adına ilk rastladığımız zamanki gibi bir defter tutuldu.

Bu defter kuru, ruhsuz maddelerin alt alta sıralanmasından ibaret ise de o zamanki Türklüğün maddi kültürünün değerli bir kaynağıdır ve Osmanlı idaresinde sık sık rastlanan yazılı belgelerden-
dir. Türk idaresinde ölenlerin terekesine dair resmî liste tanzimi ötedenberi usuldendi; mirasçılardan uzakta bulunan olur, ya da küçük yaşta bulunursa, mirasçıların menfaatlerini, bunun dışında da ölen kişi devlet hizmetinde idiyse hazine menfaatini korumak için

resmî defter tanzim olunurdu. Ali Çelebi'nin tereke defteri de bu hukuk kaidelerine uyularak 1588 yılı ocak ayının 15-16 ve 18. pazartesi, çarşamba ve perşembe günleri (İslâm takvimine göre 996 yılı safer ayının 15, 17 ve 18. günlerinde) tanzim olunmuştur.

16 sayfa tutan defter 584 maddeye ayrılabilir (kimi yerde maddeler kesin değildir). Maddeler aslında bir dereceye kadar gruplara ayrılmıştır: birçok giyim eşyası, silâh, kitap, mutfak ve kilere ait malzeme birbiri yanına sıralanmıştır. Fakat bu gruplandırmaya uymıyan şeyler de bulunmaktadır; nitekim daha önce yazılan bir grupla ilgili eşyaya sonradan da rastlanmıştır. Bazı maddeler eşyanın tarifini de vermektedirler. Örneğin bir üstlüğün ne renkte olduğu, neden yapıldığı, içine nasıl astar konulduğu, üzerindeki düğmelerin, kürkün cinsi yazılmaktadır. Maddelerin çoğu da kısa kesilmiştir.

Defterde evin bütün eşyası pek yazılı değildir, zira ev idarelerinde her zaman bulunması mutad olan bazı şeyler defterde eksiktir. Bugünkü haliyle defter belki bütün değildir, belki de salı gününe ait tahrir alınmamıştır, fakat şu etüdün hazırlanmasında esas tutulan fotokopiden bunun tesbiti mümkün değildir. Elimizdeki fotokopinin kusuru kimi yerlerde satır sonlarının iyi okunamayışdır. Demek ki, XVI. yüzyılda bir Budinli Çelebi'nin nasıl bir evde oturduğunu, eşyasının, elbiselerinin, ne türlü olduğunu, bu evde ne ile uğraştığını, ne ile vakit geçirdiğini tesbite yarıyacak bu defterdir⁷.

Şimdi Ali Çelebi'yi sabah uykusundan uyanmış farzederek gecelik takkesini, arakiyeyi alınının üstüne doğru iterek yorganının altından doğrulduğunu gözümüzün önüne getirelim. Defter yerin nasıl olduğunu kaydetmemekte (buna benzer başka defterlerde sedir sözü geçer ki bu, kısa ayaklar üzerine kurulmuş, üstünde pamuk şilte bulunan bir yatacak yerdir); fakat gecelik takkeleriyle örtülerini sırasıyla göstermektedir. Gecelik takke, yahut aslında arakiye (ter koruyan) başa sıkıca geçirilen ve üzerine gelecek asıl başlığın dikilmemiş astarı gibi, Türklerin gündüzleri de giydikleri ince bir başlıktır. Fakirce evlerde de bulunurdu ama Ali Çelebi mevcutlar arasından istediğini seçebilirdi. Çünkü onun evinde on tane arakiyeye rastlıyoruz ki, bunun dördü beyazdır, başka üç tanesi çuha denilen, iki tanesi de

⁷ Defterden bazı kısımlar Antal Velics tarafından Macarcaya çevrilmiştir: Macaristan'daki Türk hazine defterleri, Budapeşte 1886 ve 1890, 11. 654. 1. Yayınım burada tanıtılmasına geçmiyorum.

“sof” denilen kumaştan yapılmıştır; onuncu takke ise ne türlü kumaştan yapıldığı işaret edilmeden sadece eski diye kaydedilmiştir. Örtüsü de çoktu: üç tane velense mevcudundan biri Acem örneği veya yapısı, ikisi de Selânik tipi idi. Bunlardan başka örtü olarak da yaygı yerine de kullanılan birçok parça kumaş vardı.

Gününü İslâm dininin müminlere emir ettiği el ve ayak yıkama işiyle başlar, ondan sonra da odanın bir köşesinde düzgünce dürülü duran, seccade dedikleri kilim üzerinde sabah ibadetini yapardı. Ali Çelebi'nin zamanında din emri, devletin de insanlardan aynı derecede talebettiği, canlı bir kanundu ve Ali Çelebi'nin evindeki yedi tane Mısır seccadesi ev halkının rahatlığından ziyade günde beş vakit Mekke yönünde secdeye kapanarak Tanrı'ya ibadet etmeye yarardı.

Ayaklarına elde işlenmiş ev papucu (mest-i münakkaş), evden çıkacak olursa sokak ayakkabısı (pâ-bûş) giyerdi. Bu ikincisinin biçimi mamus'a benzerdi, fakat köseleden yapılmıştı, yassı ökçeliydi, ince burnu yukarı kıvrıktı. Evde hep papuçla dolaşır, halı kilim üstüne basacak olursa ayağından atardı. Evinde iki çift ev papucu vardı, sokak ayakkabısı da iki çiftti.

Dininin sıkı emrine uyarak yıkanmak istediği vakit ilicelerden birine giderdi. Hamam için lüzumlu ayakaltı sergisini (döşeme-i hamam), tahta ayakkabıları (naa-leyn), hamam urbasını (kisve-i hamam), hamam peşkirini (peştemal), hamam bürgüsünü (makrama-i hamam), sabununu ve abanoz bir sapa bağlı arka kaşağısını (kaşağı-i arka, abanos) uşağı ile arkasından götürür ve yıkandıktan sonra bu işte kullanılan bir kese ile vücudunu oğdurturdu. Evinde altı adet hamam havlusu bulunmuştu, ayrı bir yedincisi de ipek işlemeliydi. Her zaman kokulu sabun (sabun-i miskî) kullanırdı; bu cins sabundan defterin bir yerinde üç tane, başka bir yerinde de 56 tane kaydedilmektedir. Havlunun sayısı belirsizdir, bunlar destmal ve peştemal adıyla muhtelif yerlerde on-onbeş kere zikredilmektedir. Bir tane kırmızı kristal aynası varmış (âyine-i bellûr, surh) sonra defterde bir tanesinin de sırmalı kılıfı olduğu yazılıdır. Taranırken dört tane tarak (şâne) içinden dilediğini kullanırmış, bunlardan biri kara abanoz ağacındandır (şâne-i abanos-i siyah). Olgunluk çağında artık sakal traşı yaptırmamış olmalıdır; ilerigelen kimseler onun zamanında sakal bırakırlardı, nitekim Osmanlı hanedanından bir şehzade tahta çiktikten sonra bir daha sakalını kestirtmezdi. Ölü-

münden sonra Ali Çelebi'nin terekesinde gene de beş tane "Acem usturası" dedikleri (usturahâ-i acem) ve bunlara mahsus "Acem bileği taşı" (bileği-i acem) çıkmıştır. Bunlar belki gençlik çağındaki eşyasından kalma idi, ya da başka maksatla kullanılırdı.

Çeşitli kokular tuvalet levazımının esaslı tamamlayıcılarıydı. Bol çeşitli kokulu suyu (âb-i buhûr), iki şişede gül suyu (âb-i gül) bir kâse ile bir şişede gül yağı, iki şişe kolonyası (bunun adı daha onun zamanında da kolonya idi), parça halinde miskler, hattâ bunu öğütmek için âlâ mermerden ayrı (misk değirmeni) vardı. Kötü kokuları şöyle bir derece gidermek için istediği çeşitten hoş kokular bulunurdu.

Kaşlarını boyamak için kullandığı rastık (kolonya-i rastıkı) ve Çin kınası (oysa lûgat kitabı kınanın Arabistan bitkisi olduğunu yazar) tuvalet eşyasının tamamlayıcı maddeleriydi; kınanın kurutulmuş tozunu kadınlar tırnak ve parmaklarını, yaşlı erkekler ise sakallarını boyamakta kullanırlardı.

Giyim eşyası arasında gömleklerden, asker kıyafeti, icabında zırhlı kıyafeti, ya da sivil, kâtip kıyafeti takınacağına göre seçerdi; altı adet gömleği içinden zırh altına giyilecek al renkli bagazi (pirehen-i zırh an bogas-i surh) ya da başkasını seçerdi.

Pantolonunu da öteki elbise parçalarına, daha doğrusu havanın gidişine uydururdu. Pantolonların şalvar ve çakşır olarak kayda alındıklarını görmekteyiz. Bunlardan biri belde ve topukta sıkıca bağlanmış, öbürü ise daha kısa, meselâ sadece dizden aşağı kadar inen ve orada daralan donlardı. Her iki deyim kıymetli elbise aksamındandı ve her halde halk arasında da süslü olur, az giyilen yabancı elbise olarak babadan oğula kalırdı; Ali Çelebi'nin evinde de ayrı bir işlemeli bohça içinde sarılmıştı. Genellikle birçok giyim eşyası hizasında, 15-20 yerde işlemeli bohça, ya da yemeni içine sarılı kaydını görmekteyiz. Şalvar adı altında Ali Çelebi'nin al skaraktan yapılmış bir donu ile çakşır adı altında altı parça Mısır pestemalı görüldü. Bu sonuncular içinden bir beyaz basmadan, bir al Hint basmasından, başka üç tanesi de mor ve al ipek kumaştan (kemhadan, Macarcaya o devrin Türkçesinden geçmiş deyimiyle kamuhadan) ve mor, ya da al skarlattan yapılmıştı.

Donu beline kemerle (uçkur, ya da meyabend ile) bağlardı. Uçkur, tor denilen bezden olmak üzere iki tane yazılıdır. Bunların biri sarı, öteki mavi rengeyle donundan ayrılırdı; meyanbend dedik-

leri kemer on taneden de fazla idi. Bunlardan ikisi mor, biri beyaz Hint ipeğinden yapılmıştı; biri gene Hint bezinden, bir başkası bayağı deve tüyünden, gene bir başkası da gene deve tüyündendi, fakat bunun çizgileri gümüşlü (ya da gümüş renkli) idiler; meyandendlerinden üçü beyaz tüldendi, bunların kenarları ipekle süslenmiş, ya da işlenmişti; başka bir alaca, bir de deve tüyünden kuşağı vardı ki, bu sonuncusu defterde aynı zamanda kılıç kemeri diye yazılıydı.

Ali Çelebi'nin terekesinde bugünkü hırka ya da saltanın yerini tutan giyim eşyasından 4-5 ayrı ad altında birçok parça kayıtlıdır.

Bunun bir çeşidi mintan denilen, göğsü yarı saran yelek biçimi bir giysiydi. Yazıcılar bundan üç tanesini kaydetmişlerdir. Biri beyaz atlastandı, içi kara tavşan kürkiyle kaplı, (nîmtene-i ferace) adlı iki parça mor ve kahve rengi idi.

Gene hırkanın başka bir türüsü dolama (Macarca'daki "dolmany" bundan gelmez) idi. Deftere bundan 12'si geçmiştir. Bunlardan ikisi atlastan, dolma-i Rumeli denilen biri yeşil çuhadan, başka dört tanesi menzelâvî⁸ dedikleri bir cins kumaştandı. Birinin astarı kırmızı taftadandı.

Büyük üstlük olarak padesü yerine kebe dedikleri kısa paltodan iki tane vardı, bunların biri Bulgaristan'daki Yambolu işi idi, çünkü kayıta Yanbolu diye geçmektedir. Bu çeşit kayda hemen her defterde rastlanır. Herkesin giydiği bir şeydi, öbürü beyaz Erdel kebesi (kebe-i Erdel, beyaz) galiba abadan yapıma cekettir.

Yağışlı hava için "bâranî" dedikleri ayrı bir üstlüğü vardı ki, bundan iki tane idi. Biri al skarlat çuhadan, balık kemiğinden yapılmış düğmeli (şirmâhi), öbürü mor çuhadandı, kullanılmıştı.

⁸ Sözcüğün anlamını Arap âleminde bulacağız. Edward William Lane: *Sitten und Gebrauche der heutigen Egypter* (Çeviren J. Th. Zenker), Leipzig 1852, III. 71. 1. Müritlerinde kendine karşı büyük hayranlık uyandırmasını bilmiş olan bir şeyhten bahsetmektedir ki, bu zatın gelişinde müritler onun atı önünde sık sıralar halinde secdeye kapanırlar ve şeyh azametli bir tavırla atını üstlerine sürüp geçerken hiçbir acı duymazmış. Bu şeyhin adını (Seyyid Muhammed el-Menzelâvî) olarak vermektedir. Bu etüddeki bazı problemlerin aydınlatılmasında sözü geçen esere müracaatla faydalandım. Keza Charles White: *Drei Jahre in Constantinopel, ya da Sitten und Einrichtungen der Türken* (Gottlob Fink'in çevirisi), Stuttgart 1846.

Üstlük cinsinden bir başka giysi de “âbâî”dir ki, bunun biri kadifedendi. Ali Çelebi'nin terekesinde bunlardan sırma ile işlenmiş bir, bir tane de tülbentlisi bulunmuştur.

Kürdî denilen üstlükten de biri kara, öbürü mor çuhadan, iki tane vardı.

En çok giydiği ferace dedikleri üstlüktü. Ferace, hemen yere kadar değen kaftan gibi, bazan dirseğe dek yırtmaçlı uzun kollu bir giysi idi. Bu, okumuş kimselerin giyeceği idi ki, Ali Çelebi de bunlardandı. Bu çeşit üstlüklerden terekede 22 tane çıkmıştır. Bunların çoğu al çuhadan, bir kısmı yeşil, mor ve kara çuhadandı, bir tanesi Macar karaziadan yapılmıştı. Feracelerin astarları renkli atlas, ipekten dokunmuş kemha (o çağdaki Macarların dedikleri gibi kamuka) denen çuhadan yakası taftadan, ya da içi samur zerduva ve tavşan tüyüyle kaplı idi. Bir tanesinin üzerinde çapraz denilen gümüş kopçalar vardı.

Çoğu Türkler gibi Ali Çelebi de evinde makrama denilen çevre taşırdı. Türkler makramayı çok yerde kullanırlardı; içine elbise ve başka birçok ufak tefek çıkırlardı, birine verilecek hediyein de makramaya sarılması âdetti; fakat berberlerin, yiyecek satanlarla başka erkek işi gören kimselerin kullandıkları yollu ak peştemallara da, kadınların başlarına koydukları örtüye makrama denildiği gibi cepte taşınan çevrenin adı da makrama idi. Silâhtar tarihinde orta yaşlı iki kimse, saçlı sakallı iki arkadaş rakipleri olan Kara Mustafa Paşa'nın meşhur Viyana hezimetini üzerine öldürülmüş olduğunu, böylece artık kendi sahalılarında ilerlemelerine engel olamayacağı haberini alınca ceplerinden makramalarını çıkarıp ellerinde sallıya sallıya odanın içinde oynadıklarını okumaktayız⁹. Ali Çelebi'nin terekesinde birçok makrama çıkmıştır, bunlar Yemen'den, Hindistan'dan gelme, bu memleketle nispetle adlandırılmış maddelerden, ya da taftadan yapılma işlemeli şeylerdi.

Kürkü bir tane imiş, sade kara olduğu yazılmış, başkaca bilgi verilmemiştir. Aynı bir bohçada kürke mahsus şallar vardır.

Ali Çelebi'nin evinde birçok da serpuş vardı. Çelebi bu bakımdan da devrinin zevkine uymaktaymış. Doğulu halklar çok zaman serpuşlarına göre adlandırılmışlardır. Örneğin “kızılbaş”, “yeşilbaş, hattâ “açıkbaş, sonra “kara kalpak”, siyah-külâhan (kara serpuşlular:

⁹ Silâhdar tarihi, İstanbul 1928, II, 119.

Ermeni papazları" v.b.) vardı. Sonra serpuşa büyük saygı gösterilirdi. Evde bile serpuş, üzerine başka şey konulmıyacak yüksekçe bir yere konurdu. E. W. Lane, geçen yüzyılın başında Kahire sokaklarında bir katır tarafından tepilerek yere yuvarlanan bir hocanın çevresine biriken halkın "Aman kavuk gitti, ay kavuk gitti!" diye bağırıştıklarını duyunca kavuğa değil kendisine acımaları için onlara nasıl homurdandığını yazar¹⁰. Türkler serpuşa pek çok şekil vermişlerdir. Ali Çelebi'nin evinde de çeşitli yerlerde başka başka adlarla 15 serpuş geçmektedir. Bunlar içinde bir tane al çuhadan yapılmış bir kavuk, üç tane başka, destar kavuğu, bir bürk, üç tane bürk destarı, iki tane yeni diye kayıtlı destar, bunların biri Kandihar, öbürü kenarı oymalı diye yazılı; iki tanesi kullanılmış destar, iki tane üstüvanî, resmî durumlara mahsus yüksek serpuş (mücevveze) ve bunlardan hangisine yakışıyorsa ona göre beş tane sırmalı destar, tac-i sultanî, miğfer çevirici, ya da buna benzer bir süs vardı.

Asker kıyafetiyle çıkacağı zaman lüzumlu ve âdete uyan elbiselerini giyince ayağına çizme (kefş) çekerdi. Defter tutanlar, bunlardan biri kırmızı, öbürü sarı deriden olmak üzere iki çift, dört çift de mahmuz bulmuşlardır. Mahmuzların bir çifti yaldızlıydı, 4 çift şermûze (çizmenin üstüne giyilecek şey). Meninszky'ye göre kalos; keza mahmuzlariyle bunların bir çift sarı ve yeni, beşinci çift kırmızı ve eski idi. Elbisesinin üstüne, listeye göre, "çok güzel" olan zırhını geçirirdi. Bunun da ayrı mahfazası, kutusu vardı. Orta değerdeki zırhı da sonra yalnız kol zırhları, iki çift kommuğu, yahut eldiveni, yukarıda sayılan birçok kuşağından maada kırmızı kadifeden ayrı kılıç kuşağı da vardı. Merasim sırasında üç tolgası (tugulga) içinden sırmalsını giyerdi, en süslü askerî serpuşu bu idi, belki de onun için listenin başında yer almıştı.

Askerî teçizatını silâhları tamamlamaktaydı. Ali Çelebi'nin terekesinde bir talim yayı (kepade), bir de savaş yayı (keman) ok atışında gelen okun parmağa değmemesi için lüzumlu bir mahfaza (zihgîr), bir Mısır tekezi (tırkeş-i Mısırî), gümüş yollu al kadifeden mahfazasıyla ayrı beze sarılı olarak 40 tane yay değneği vardı. Bundan başka Ali Çelebi'nin gümüşten iki harbesi (teberhâ-i sîmîn) 2 Macar kaması (şiş-i magari) bulunuyordu ki, bunlardan biri altın kakmalı gümüş sapı ile göz almaktaydı. Altın ve mücevherle süslenmiş bir

¹⁰ I. m. 30.

hançeri, üç topuzu (gürz) köseleden ve bir çeşit kumaştan yapılmış silâhlıkla, birçok vurucu silâhı vardı. Kayıta bunlar hep bıçak diye geçmektedir; şeklini veren defterde kılıç büyüklüğünde görülür.

Defterde Ali Çelebi'nin 16 bıçağı etrafıca yazılmıştır; bu süslü bıçakların hepsinin ayrı özellikleri vardı. Bir tanesi mercan saplı altın, yani yaldızlı, öbürü akik ve yakut saplı, tepesinde al mercanla süslenmiş altın bıçak, zümrüt tepeli kaleodon alaca akik saplı altın bıçak, balık dişiyle süslü mücevher saplı, phénix (anka, simurg) palmyesi, krizolit kakmalı bıçak, sedef saplı, tepesi bazur taşlı bıçak, hakiki fönix palmye saplı, üzeri kıymetli taşlarla süslü gümüş bıçak. Terekede üç tane de sedef kakmalı yaldızlı "Macar bıçağı,, bulunmaktadır. Silâh olarak kullanılabilen bu çeşit bıçaklara başka gruplarda da rastlanmaktadır. Böylece ipek kordonlu üç Macar bıçağı, 3 adi Macar bıçağı, bir Nemçe bıçağı, yani Avusturya yapısı bıçak. Defteri düzenleyenler anlaşılan silâhlarla bıçakların süslerini iyi bilmekteydiler. Fakat mücevherlerin kıymetlerini takdir etmek bizim için zor olacaktır, çünkü sözlükler her bir sözcüğün anlamını birkaç taşın Avrupaî adlarıyla verdikleri gibi çeşitli taşlarının de aynı adlarla vermektedirler. Mücevherlerle ilgili Arapça, Farsça, deyimleri şöyledir : akik, kırmızı yakut, sarı yakut, lâal, Süleymanî lâal, zebrecet, balgam, balgamî yeşil, zümrüt, lâciverdî mercan.

Elbisesiyle silâh ve serpuşlarından beğendiklerini seçerek giydikten sonra Ali Çelebi atına binerek, ya da yürüye yürüye gitmek üzere avluya çıkardı. Tereke defterinde, son maddeler arasında cariye ve şagird de geçmektedir; zaten bu çeşit listelerin hemen hepsinde bu maddelere rastlanır ki, bunlar mal sahibinin yardımcılarıdır. Ali Çelebi'nin de böyle "malları" vardı. Şagird ahırda da hizmet görürdü.

Zira Ali Çelebi'nin atları da vardı; özellikle her birinden birer baş olmak üzere kır, doru, kula binek atı (esp), bir de yük atı (bârgîr) vardı. Binek atlarından birini eğerletecek olursa şagird atın sırtına eğer bere yapmasın diye önce yumuşak, kalın bir keçe parçası (tegelte) koyardı. Evde 5'i ak, 3'ü kırmızı olmak üzere hepsi 8 tegelti vardı. Kırmızılar yeniydi.

Üç binek atı için 14 eğer (zin) arasından istediğini seçebilirdi. Bunlar ayrıntılarıyla yazılıdır, kayıtlarına bakarak bugün bile ayırt etmek mümkündür. Bazıları al çuhadan yapılmıştı, bunlar Rumeli diye adlandırılmıştır. Arap diye işaretli bir başkası Rus usulünde

işlenmiş deriden, telâtinden, gene bir başkası da gümüştendi, yani sırma takımla gümüş kakmalıydı; 3 eğer mor çuhadan, başka üç tane gümüş altın yaldızlı tam takım eğer vardı. Bir de palan denilen, merasim alaylarında kadıaskerlerin kullandıkları keza gümüştten, daha doğrusu gümüş süslü eğer bulunmaktaydı.

Eğerle birlikte üzenği (rikâb) vardı, bundan beş çift çıkmıştı; iki çifti Macar, öteki ikisi de defterde gümüş olarak kayıtlıdır. Eđerin tamamlayıcısı olan *tapkur* ve kolan da altı tane idi.

Bunlardan başka birkaç yerde başlık kaydı vardır. Ali Çelebi'nin evinde "Mısıri" denilen gümüş (ya da gümüşlü), başka yerde göğüslük ve gümüş gem ile birlikte yazıcılar 15 yerde "sinebend" denilen göğüslük kaydetmişlerdi; bazılarının hizasında köseleden özellikle telâtinden olduğu, ayrıca göbeğinde gümüş düğme bulunduğu, gümüş veya altın yaldızlı olduğu yazılıydı. Ayrı bir yerde de bir tane alınlık yazılıdır.

Başlığın tamamlayıcı parçası olan gem dört yerde geçmektedir. Üçü hakkında gümüştten veya gümüşlenmiş, başka üç tanesi hakkında da Nemçe işi ve yeni olduğu okunmaktadır. Gem bahsinde dizgin ve ligam adları altında iki yerde 11 tanesinin sözü geçmektedir; üçüncü bir yerde de kadifeden yapılmış 12. yazılıdır. Listede daha basit koşum eşyası olarak 7 tane yedek kayışı (yedekdeş) ile 3 ip (iştrang) görülmektedir.

Daha süslü at takımlarına mahsus muska (tılsım) (hamâil-i esp)ten dört tane vardı. Bunların biri gümüştendi. Sonra keza ayağı koruyacak ayak halkası, madeni bilezik, kalcedon taşından (pazubend, ya da pazbend), bunlara kazadan, belâdan koruyan dualar, Kur'andan kısa âyetler konurdu. Listede başka bir gümüş pazubend de görülmekte ise de bunun at, yahut insan tarafından kullanıldığı işaret olunmamıştır. Atın kulağına takılan mercan küpe ise sadece süs içindi.

Yük taşıyan beygirlere mahsus eşyadan su tulumu yazılıdır. "Kuyruk" denilen, belki de at kuyruğu bir askerî alâmet olsa gerekti ki, terekede bundan üç tane çıkmıştı. Üçü de boyalıydı.

Ali Çelebi evinden yaya olarak çıkıp dairesine gidecek olursa kalemiyle hokkasını belindeki kuşağın arasına yerleştirirdi ki, "divit" denilen bu uzunca gümüş mahfazanın içinde yazı takımları, genişçe ucunda ise mürekkepli sünger bulunurdu. Yanında silâh götürmezdi, sadece asâ taşırdı; bunun sapı sedefliydi, ya da eline tespihlerinden

birini alırdı. Üç tane tespihi vardı; bunların taneleri kokulu ağaçtan, kalembek'ten yapılmıştı, defterde de bu adla "tesbih-i qalembek" diye geçer (Kalembek Hint okyanusunda bir adadır, santal ağacının bir çeşidi olan kalembek burada yetişir). Tespih aslında din işlerinde, sofı Müslümanın Allah'ın birer büyüklük vasfını tekrarladığı bir araç olup zamanla, özellikle Türklerde çocukların veya büyüklerin ellerinde oyuncak haline gelmiştir. Yaşlı insanlar gezinti sırasında avunmak için çekerler. Budin valisi Murtaza Paşa naip Milos Eszterhazy'nin şikâyeti üzerine Hatvan kadısını 500 değnek cezasına çarptırdığı zaman vuruşları tespihle saymıştı¹¹.

Ali Çelebi işini takip için evinden uzak kaldığı sürece ev halkı ortalığı toplamak, öğle, akşam yemeklerini hazırlamakla meşgul olurdu. Cariye ilk önce Çelebi'nin yattığı yeri düzeltir, sonra halı, kilim ve öteki eşyanın temizliğine bakardı. Yatak odasında yalnız şilteler ortada kalırdı, bunlar renk renk şeylerdi ve gündüzleyin de odanın bir köşesinde dururlardı. Defterde yastıklar, yastık ve bâlin adlarıyla geçmektedir. Sözlükler, bu arada Minskyz sözlüğü de bu iki sözcük arasında fark gözetmemektedirler. Oysa bu sözlük tereke defterimizden ancak 60-80 yıl daha yenidir; fakat defterde birbiri altına yazılan bu iki sözcüğe ayrı adlar verilmiş olması sebepsiz olmasa gerektir. Ali Çelebi'nin al ve kara kadifeden iki, al çuhadan iki, ayrıca yemeniden iki yastığı vardı; bâlin dedikleri yemeni kılıflı yuvarlak, ya da üstüvane biçimi yastığı iki taneydi, başka iki bâlinden biri meşin denilen, öbürü de telâtin dedikleri derilerden yapılmıştı. Şade adlı eşya ise her halde yastık, ya da yastık kılıfı cinsinden bir şey olmalıydı.

Odanın zemini halılarla döşeliydi. Defterde bir tane büyük halı (kaliçe), sekiz adet küçük seccade vardı; bunun 7'sine "Mısıri" kaydı konulmuştu : bir de kullanılmış halı yazılıdır. "Oğlak derisi" diye kaydedilen post da belki zemine serilirdi.

Eşya olarak defterde bir dolap ile iki yerde birer küçük dolap (dolab-i küçek) geçmektedir. Fakat bu sonraki iki ad altında belki de aynı şeyi göstermektedir. Bir üçüncü, daha doğrusu belki de dördüncü dolap yerine keza Rus stili yapılmış (Bulgarî dolab) kaydına rastlanmaktadır.

¹¹ Ferenc Salamon: İki Macar diplomatı, Budapeşte 1884, 212.

Çelebi, uzak iklimlerde yetişen sedir, abanoz, *yüsü* ağacından yontulmuş süslü kutusunu, hokkasını, sonra kitaplarını, kâğıt ve yazı takımlarını belki bunun içinde muhafaza etmekteydi.

Elbiseleri de bu üç-dört dolaba yerleştirilmişti; bunların almadığı şeyler de bohça ve yemeni dedikleri işlemeli bezlere sarılı olarak sandıklara konurdu. Sandık sözü birkaç yerde geçmektedir; bir tane boyalı sandığı vardı. Bundan başka, herhalde güney ülkelerin kıymetli maddelerinden yapılmış, kakmalarla süslü birkaç sandığı daha vardı: sandıq-i yüşürkâri deyimi beş yerde geçmektedir. İki tane büyücek deri sepeti de vardı ki, bunun biri meşin denilen deriden, öbürü telâtindendi. Bir de çantası vardı. Bu herhalde daha küçük ve hafif olmalıydı, çünkü “tül den” yapılmıştı. Destar adlı serpuşlarından birinin buruşmaması için ayrı askısı, kalıbı vardı.

Temizlik avadanlığı olarak iki tane fırça vardı ki, bunlardan biri mücevveze denilen kavuğun temizlenmesine mahsustu. 3 tane de çingene süpürgesi (carûb-i qıptî) geçmektedir ki, üçü bir kuşağa bağlı denildiğine göre basit bir şey olmalıydı.

Ev idaresiyle ilgili basit eşya ve düzenler, defterdeki kayıtlarına bakılırsa eksik gibi görünmektedir. Kayıta geçen alelâde eşya aşağı yukarı şunlardan ibarettir: 3 ufak sepet, bir tepsi, bir cam tepsi, 14 kullanılmış tahta kaşık, bir kalaylı sirke kabı, bir küçük şişe kılıfiyle, bir büyük hasırlı şişe, bir büyük koğa, bir hunu, bir eski çanta, bir bakır güğüm, biri tahtadan iki tane Macar tuzluğu, birkaç bardak, bir-iki şişe, bardak, çanak, sonra safa diye yazılmış birçok kab. Defter bunları kendileri için değil, herhangi bir maddenin muhafazasına mahsus olarak kaydetmektedir; keza çok sayıdaki çömllekler, kavanoz ve hokkalar da bu şekilde kayda geçmiştir. Hokka denilen kabtan defterde 37 tane yazılıdır. Bunlardan 19’u porselen, 5’i bakır, bir tanesi yakut (bu bir cins mücevherdir), biri gümüştedir; hokkalardan biri yıldızlıydı. Türk evinin her zamanki eşyasından çoğu, ocağa konan sacayak, odayı ısıtmağa yarıyan mangal v.b. deftere geçmemiştir.

Qafel, mutfak kabı olmamakla beraber ev idaresinde önemli mutfak malzemesidir. Qafel tropik iklimde yetişen bir ağaç olup adı “amyris kafel” dir. Ağır ağır yakılınca dumaniyle yemek pişirmede kullanılan kablur bununla tütsülenir, tütsüden bunlara hoş bir koku siner ki, bu koku kablurda haftalarca sürer ve pişen yemeklere de ge-

çer. Qafel kıymetli bir şey olmalıydı, tâ Hindistan'dan getirilirdi, defter tutanlar onu ölçüye vururlardı; Ali Çelebi'nin evinde bundan 150 dirhem miktarında bulunmuştu.

Yemek, gündüz işi bittikten sonra hazırlanırdı. Türklerin baş yemekleri akşama rastlardı ve mevsim müsaade ettikçe yemekler gündüz aydınlığında yenirdi. Gerçi aydınlatma araçları vardı; Ali Çelebi'nin tereke defterinde mum, üç yerde bile geçmektedir: Birinde iki tane "kâfurî balmumu (kâfurî şam-i asel), fakat dikkat istiyen ince işler bunların ışığında yapılamazdı. Mumlar için Macar şamdanları (Şamdan-i Macarî), mumlara mahsus ayrı küçük iskemle olurdu.

Yemek sofrası akşamları kurulurdu. Sofranın esası çok köşeli, güzelce oymalı ve sedef kakmalı alçak bir iskemleydi, bunun üzerine yuvarlak, ya da köşeli bir tabla konur, üzerine de meşin sofa örtüsü serilirdi (bu örtülerden evde iki tane vardı), yemekler bunun üstüne konurdu. Ev halkı halının üzerine, Türk biçimi çevre halinde diz çözerek yerleşirdi. Sofrada peçete (peşkir) kullanılırdı, bunlardan üç yerde 8 tane yazılıdır. Maddelerden birinde beş tanesi yemeni olarak geçmektedir. Terekede tabağa rastlamamaktayız. Oysa Budin çarşısında her zaman bulunurdu; çünkü o zamanki gümrük kayıtlarına göre, nehir üzerinde gemi ile, karada arabalarla, satış için binlercesi gelirdi. Yemekte en çok kaşık (qaşiq ve mil'aqa) kullanılır, ortaya konan kablardan yemeğin sulu kısmı bununla alınırdı. Bir de sofa bıçağı (bıçaq-i sofa) kullanılırdı; bundan bir yerde 12 tanesi mahfaza içerisinde çıkmıştır; herhalde Batı malı idi, çünkü Doğuda "düzine" 9 ve 10 tane olurdu; başka bir yerde de 10 tanedir. Kuru et yemeğini ortadaki kabtan, bir parça ekmeğin yardımıyla ve her zaman sağ elle alırlardı, sol el onlarca "kötü el"di (Şaka yollu deyimle ele "beş parmaklı çatal" hamse-i mübarek denirdi). Yemek sırasında müezzinin namaza çağırın ezan sesi bile kendilerini, rahatsız etmezdi peygamberin emri böyleydi¹².

Sofra kabı olarak Ali Çelebi'nin tereke defterinde bir büyük İznik kâsesi (kâse-i tabaq-i büzürg an İznik), bir ağır Çin porseleni, fağfurî tabak (kâse-i tabaq an fağfurî, büzürg), bir tatlı şurup koymağa mahsus kab (tas-i hoşab), büyük kapak ile (qabaq-i büzürg), bir tanesi tunçtan birkaç tas, 7 İznik fincanı, 7 tane beyaz renkli kupsuz fincan (fincan-i yakut-i beyaz), 9 tane Çin porseleninden (fincan-i fağfurî)

¹² E. W. LANE, I, 156.

vardı; bu sonuncuların yanında bizim yumurta mahfazalarına benzer¹³ fincan zarfı, kızgın fincanı tutabilmek için, bunlar şimşirden yapılmış, üzerleri yaldızlı şeylerdi. Ali Çelebi gil bu fincanlardan belki de “kara su” hörpüldetirlerdi, zira Budin gümrüğü muhasebe defterinde Ali Çelebi'nin ölümünden 8 yıl önce iki Türk tacirinin -adları Behram ve Ali imiş- fazla miktarda -demek ki satış için- kahve getirdikleri kaydı vardır.

Yiyecek maddelerinin bir kısmı üzerine defter taslak halinde bir liste vermektedir. Bunda bir kese çorbalık kuru hamur (şehriye), bir hasırlı şişede zeytin yağı, tahtadan yapılmış Macar tuzluğunda sofraya tuzu, süslü bir sandık içinde 8 kelle şeker (sükr-i bayram), yüsrü ağacıyla geçmektedir. Buna karşılık fasulye, mercemek, bulgur, pirinç v.b. geçmemektedir, oysa bunlar her günkü hayatın yiyecek maddeleriydi. Onun içinde evde en önemli yiyeceğin ne olduğunu tahminde güçlük çekmekteyiz. Yemeğin sonundaki tatlılar hakkında ise daha geniş fikir edinmemiz mümkündür.

Defterde çeşitli tatlılarla kompostolar o kadar çok yer tutmuştur ki, bunların adları söz hazinemizi bile çoğaltır. Reçel denilen tatlı 3 kavanoz kavun, üç ayva, bir kabak olmak üzere 8 yerde geçmektedir; gül-i mükerrer, gül-i limon, gülbeşeker adlı konserveler de bu gruba girmektedir. İki kavanoz içinde perverde adlı ayva konserveleri de galiba bu gruptandır. İki kavanoz içinde perverde adlı ayva konservesi görülmüştür. Pekmez adı altında 4 kavanoz ve hokka içinde, hep “ekşi pekmez” adı altında bir tatlı çıkmıştır. Sözlüklere göre pekmez, şekerin az bulunduğu bölgelerde yiyecekleri tatlılaştırmada kullanılan, kavanoz ve hokkalarda muhafaza edilen, kaynatılarak koyulaştırılmış şıradır ve defterde hep (ekşi pekmez) diye geçmektedir; hamire dedikleri bir tatlı da çekilmiş menekşeden yapılmıştır. Murabba adı verdikleri kekremsi koyu bir tadlı sarımsaktan, kabaktan, turpandan, bir de tatlı portakaldan yapılmaktadır. Büyük bir kavanozda nefis ak bal durmaktadır. Defteri bugün okuyan kimse mısırın anlamında duraklar, zira mısır bildiğimiz mısır ile karabuğdaya denir, fakat Ali Çelebi'nin evinde daha ziyade hokka içinde, hattâ bir yerde gümüş hokkada muhafaza edilmektedir ve ister mısır olsun, ister karabuğday, bu derece değer verilisinin sebebi anlaşılammaktadır.

¹³ Orijinal sanılan bu benzetişe sonradan Ch. White ve E. W. Lane'nin bir buçuk yüzyıla yakın eserinde buldum.

Kavanozlara konmuş olan şarap (şerbet) için başlı başına bir bölüm ayırmağa değer, çünkü çok çeşitli olarak 14 yerde geçmektedir. Ali Çelebi'nin terekesinde dört hokka da bal şarabı, iki hokka da çekilmiş meneviş çiçeğinden çıkarılmış buruk menekşe şarabı, sonra ballı menekşe şarabı, nilufer şarabı, yani gölde yetişen nilüfer (peri gülünden) çıkarılmış şarap, sonra üç kavanozda gül şarabı, iki hokkada (kırmızı gül şarabı), üç kavanoz vişne şarabı, kuru üzüm şarabı, nar şarabı, kızılıcıktan yapılmış şarap ve limon şarabı da görülmektedir. Belki de şarapların bir kısmı şuruptu, vişne şurubu, kuru üzüm şurubu yerine insanın aklına ne de olsa kükremiş içki, vişne şarabı, kuru üzüm şarabı gelmektedir.

Kilerlerde konserve reçeller, şekerlemeler, şurup, ya da şarap kablaları arasında yabancı otlar, tohumlar ve bunların karışımından yapılma macunlar, ilâçlar da vardı. Sayım sırasında 300 dirhem baharat, keza hazır ilâç olarak nişadır bulunmuştu; sözlüklere göre bu panzehir, şurup halinde bir ilâç ve "ferahlık veren su" (müferrih-i yakûti) idi. Kayıt memurları üç madde de berş denilen kendir yaprağından, ya da borbolyadan yapılmış bir ilâç yazmışlardır ki, bu ilâcın çeşitleri arasında insanı konuşmağa, şarkı söylemeye, oynamağa sevkedenleri olduğu gibi aksine yatıştırıcı, rahatlık verici olanlar da vardır; bunun Türkçe adı kadın tuzluğu olan kardeşi, ya da türü iki madde de bakır kavanozlarda ve bir porselen hokkada muhafaza edilmekteydi. Bunlardan başka baharlarla şekerden, nanelen, kestanelen ya da meşe palamutundan, tatlı portakaldan ve zencefilden yapılmış çeşitli macunlar, pâte aphrodisiaque bulunuyordu. Zencefilin bugün artık sadece adı kalmıştır, fakat o zamanlar büyük ünü ve itibarı olmalıydı; yukarıda anılan gümrük kayıtlarında uzak diyarlarda getirilen baharat maddeleri arasında karabiberden sonra hemen zencefil gelmekteydi ve Ali Çelebi'nin kilerinde yedi hokkanın alacağı kadar zencefil macunu bulunmuştu. Bu ilâçlar resmî macuncularla attarlar, devrin eczacıları, herkesçe kullanılan maddeler olarak hazır satarlardı. Defteri düzenleyenler her birini ayrı ayrı adlarıyla tanırlar ve özellikle yaşları ilerlemekte olan erkekler büyük bir umutla bunları kullanırlardı, çünkü bazı ahvalde tecrübe ve bilgi, kimi hallerde de inanç ve arzu kendilerine kuvvet verirdi. Belki Ali Çelebi kendisi de böyle faydalı pelteler hazırladı. Çünkü onun bir ilâç kitabı, biri kehribardan yapılmış birçok hassas terazisi vardı ki, bu herhalde eczane terazisi olmalıydı; belki de ilâçların öğütülmesine yarıyordu (Yukarıda

sözü geçen (mosus değirmeni), ilâçları karıştırmak için de özel bir küçük eczacı kaşığı (mibla) da evde bulunuyordu.

İlâçlar grupuna altı şişe su da eklenebilir. Bunların birinde zezem suyu, yani Mekke'deki kutsal kuyudan alınmış su vardı ki, dinsel inanç buna kuvvet verici vasıf tanımış, halk arasında yayılan bu kanaat ona olan rağbeti artırmıştı. Çoğu zaman abanozdan yapılmış tarağı, tespihi, dış temizleyici ağacı (misvâk), zezem suyuna batırmak sevaptır. Ali Çelebi'nin evinde beş şişe de nisan suyu (âb-i nisan) bulunuyordu; bu madde aynı zamanda gümüş hokka içindeki mısır veya karabuğdayda olduğu gibi, her hangi bir kelime veya terimin lûgat anlamını tâyinde tereddüde düşmekteyiz.

Defterin bazı maddeleri Ali Çelebi'nin evinde bulunan paralarla ilgilidir. Zira Ali Çelebi devlet parasını idare etmekteydi ve terekenin defterini tutmaktan bir maksat da bu paraların zayi olmamasıydı. Terekede çeşitli paralar meydana çıkmıştı, bunlar sadece para tarihi araştırmaları bakımından da kıymetli verilerdir. İçlerinde Macar altını (hasene-i magarî), iki çeşit papalık altın (hasene-i qâss), sultanî altın, Avrupa altın frangı (hasene-i cfrengî), gümüş sikke, piyasadan çekilmiş akçe, eski şâhî, Osmanlı adlı paralar, son Hârezm sultanı, Moğollara karşı savaşlarda 1231'de ölen Celâleddin Ekber tarafından bastırılmış 5 parça altın para (bunlar Ali Çelebi'nin zamanında bile 350 yıllık müzeli paralardı), sonra kuruş ve akçe sikkeler "efendinin mühüriyle mühürlenmiş" bir kese para. Sayımı yapan memurlar bunları hesaba katmamışlardır. Sayılan paraların akçe olarak tutar değeri de verilmiştir. Toplam olarak hepsi Türk parasına çevirilince 114 734 akçe, yani aşağı yukarı 2000 taller tutmaktadır (1000 yeniçerinin bir aylık ücreti bu kadardı), fakat nekadarının Ali Çelebi'ye ait olduğu bilinmemektedir.

Ali Çelebi'nin zatî varlıkları bu bilinmeyen meblağın dışında gayr-i mamûl halde evinde ortadan kaldırılmış olan elbiselik malzemedden ibaretti. İmal olunmamış elbiselik malzeme kumaş, bez, basma nevinden şeyler olup terekede önemli miktarda çıkmıştır. 7 maddede al, yeşil ve mavi renkli atlas, 7 maddede mor, yeşil ve kara çuhalar, 3 maddede kemha denilen ipek kumaş, işaret olunmamış miktarda al Hint basması, daha sonra bafte dedikleri yeşil kumaştan 10 arşın, salamander çeşidinden 10 arşın, al renkli 10 arşın, bir parça da tiftik (moher) kayıtlıdır. Muhtelif yerlere konmuş, bir şalvarlık kaytan, iki parça da kirbas denilen bezden iki yerde ceman 88 arşın, 4 1/2

arşın beyaz, suya dayanan bez, sarıklık ipek ve daha ileride bulgari denilen gene Rus tarzı imal olunmuş kırmızı meşin, tül yaygı, Hint kadifesi, âbâî tülbent şurada burada rastlanan ve adları elbise parçalarıyla birlikte anılan ufak tefek parçalar bu varlığı tamamlamaktaydı. Yazıcıların evin şurasında burasında, süslü abanoz, sedir kutularda, ya da hokkalarda rastladıkları şeyler kıymetçe fazla bir yekûn tutmasalar da Ali Çelebi'nin evinde refah olduğunu gösterirler. Böyle ufak kıymetler arasında meselâ 5 adet şah destûr (hükümdar tacı) belki miğfer, ya da ona benzer süslü başlık, kadın süs eşyası olarak iki tane madeni halka (tôq), bunların biri galiba kıymetli bir madendir, çünkü kutusu (zarfı) da vardı; beş tane altın yüzük, sekiz gümüş yüzük, kehribar düğmeler, gümüş boncuklar, kopçalar, bir şimşir kutu içerisinde üç gümüş asâ, gümüş bâzubendler, bir Macar fibula tokası, tek bir adet, parçalar, eskiden kalma sevimli elbiselerle başka eşyanın kalıntı ve parçaları, her evin köşe bucağında rastlanabilen hâtıra kıymetleri olduğu için atılmaktansa görmezlikten gelinen türlü eşya. Bunların çarşı değeri yoktur; o zamanlar da yoktu, çünkü Macaristanda'ki Türk efendilerinin genel olarak uzun boylu kıymetli varlıkları bulunmazdı, bütün mallarını kolaylıkla beraberlerinde götürübilirdi.

Ali Çelebi defterdarlık memuruydu, evindeki yazı kâğıdı ve yazı takımlarının bolluğu da memurluk münasebetleriyle, resmî işleriyle ilgilidir. Terekesinde yazı işleriyle uğraşan bir Türk memuruna, kâtibine lüzumlu bütün avadanlıklar çıkmıştır.

Ali Çelebi'nin yazı masası yoktu. Türkler yazı yazarken kâğıdı düz bir satır üzerine koymayıp sol elinde tutar, yazı takımlarını önlerine koydukları küçük bir rahle üzerine koyarlardı. Tereke listesinin 11 maddesinde alelâde ihtiyacın çok üstünde çeşitli kâğıt kaydına rastlanmıştır. Bunların adları da, cinsleri de türlü türlü idi: 16 adet eşânî kâğıt (belki de yazı ?), 22 adet devletabâdî, 5 tabaka devletabâdî (sonradan yok olmuş bir Hindistan şehrinin adını taşımaktaydı), 46 tabaka Hint denilen beyaz kâğıt, iki kere iki deste, herhalde onar, bir kere de beş destelik renkli kâğıt, başka üç yerde sayısı yazılmamış renkli kâğıt, kâğıtların bazıları da kestane (belûdî) renkteydi.

Ali Çelebi'nin kâğıt kesmek için bir, bir de ayrı makası vardı.

Yazı kalemi kamıştı, bir maddede 30 adet âdi kalem, başka bir yerde de çizgi kalemi (kalem-i cedvel) kaydı vardır (İstanbul kâtipleri İran'da ve Trabzon bölgesinde yetişen kalemlik kamışı

makbul sayarlardı). Kamış kalemini kalem kesici bıçakla (kalemtraş) kendisi yontardı; terekesinde çeşit kalemtraşlar çıkmıştır. Mercan saplı veya bağa saplı kalemtraşlarından birinin her zaman elinin altında bulunduğu tahmin olunabilir. Bunlardan başka beş tane fildişi 18 ve 7 adet, kaydında evsafi belirtilmemiş, herhalde daha âdi kalemtraşı da listede yer almıştır. Kalemtraşlara mahsus olmak üzere ayrı bileği taşı (bileği-i kalemtraş), kamış kalemlerin açılması için üç tane (makta) (yazıda makaa, doğrusu makta) vardı. Maktalar süslüce yapılmış küçük yazı levâzımı idi, biri abanozdan, biri fildişinden, üçüncüsü bakırdandı ve kütleleşmiş kamış kalemini üzerinde düzeltmeye ya da açmağa yararlarıydı. Kalemi doğrudan doğruya mürekkebe değil, mürekkep içerisinde ıslanmış sünger veya çuha parçasına batırırды. Mürekkepte ıslatılmış, süngeri, ya da çuha parçasını gümüşten bir kab içerisinde muhafaza eder, mürekkebi ise büyücek bir şişede “kumkuma” dururdu. Kâğıt üzerindeki yazıyı rıhla kuruturdu, rıhdanlığı (deqqa) ayrı bir maddede yazılıdır.

Defter de dört deste (altın varak) yazılıdır ki, Ali Çelebi bundan yaldız yapardı. Ali Çelebi'nin dairesinde buna lüzum yoktu, çünkü taşra defterhaneleri yalnız kullanmazlar, onunla yazmazlardı. Ali Çelebi bunu herhalde kendi özel işlerinde, el yazılarından çıkarılan suretlerde, metinlerin göze çarpmasını istediğı yerlerinde, yazının süslenmesinde, sayfaların çerçevesinde kullanırdı, bu maksat için ayrı bir cetveli (mıstar) vardı. Hali vakti yerinde bir kişi olması itibarıyla bunu sanat edinerek başkaları hesabına suretler çıkardığına dair olan tahmin yerinde olmasa gerektir.

Ali Çelebi'nin demir pergeli de (perkâl an âhen) ya da başka öteberi tartıp ölçmeğe mahsus, dirhemleriyle birlikte terazisi de vardı. Sünger, bu ad altında iki yerde, ispong adı ile de üçüncü bir yerde geçmektedir. Bunun, üzerinde kalemini mürekkeplemek için, ya da -tabîî başka bir parça ile- yazı kâğıdını hazırlamak için kullanırdı. Bu hazırlık, kâğıdın üzerinde belli bir sertleştirici sıvı ile sıvayarak parlatmaktan ibaretti; parlatılan kâğıt ile kömür gibi kara mürekkep arasında keskin bir tezat husule gelirdi ki, bu da yazının güzelliğini artırır, yazı ile uğraşan kimseler buna çok değer verirlerdi.

Ali Çelebi maliye saymanı (defterdar muhasebecisi) sıfatıyla defterhaneye herhalde sık sık giderdi. Budin defterhanesinin yerini bugün bilmiyoruz (yalnız Türk haznedarının belki de kırallık hazine nazırının evine yerleşmiş olduğu tahmin edilebilir), keza Ali Çelebi

memurların resmî görevlerini sadece defterhanede görüp görmediklerini de bilmemekteyiz. Anlaşılan bu işlerini kendi evlerinde de yapabiliyorlardı. Ali Çelebi'nin terekesinde pek çok resmî evrak çıkmış olması bunu göstermektedir. Yazıcılar 15 kalemde defterler, ruznameler, kanun kitaplarından başka önemli sayıda talik, nesih, divanî ve sülüs tarzında yazılmış resmî evrak da kaydetmişlerdir ki, bunlar resmî yazılar, mahkeme ilâmları olmalıdır. Bu resmî evrakın dışında, Türkiye'de yazıyı sanat derecesine yükseltmiş olan ünlü hattat (kalligrafus) Karahisarî'nin kaleminden çıkma bir tomar yazı da ele geçmiştir ki ("yazının Karahisarî'dir ağartan yüzünü") bundan Ali Çelebi'nin de hattatlıkta kendini yetiştirmeye özendiği tahmin edilebilir. Nihayet defter, maliye ihtisas literatürünün kanunlarını, bahislerini, koleksiyonlarını ve yazı örneklerini ihtiva eden önemli sayıda başka kitaplarda sıralamaktadır.

Tereke eşyası üzerine verilen bu bilgiler, Hindistan'ın ve mutlu Arabistan (Yemen), Kandihar ve Çin gibi diyarların adları Ali Çelebi'nin işleri, yazıları arasında, sanki bu yerler Ali Çelebi'nin Budin'deki evine herhangi komşu memleket veya şehirlerden, dinsizlerin, gâvurların dünyasından daha yakınlarmış gibi anılmaktadır. Bu durum, Ali Çelebi'nin Budin'de kendini bir yarım-dünyanın sınırında hissetmekte olduğu, kitaplarından ve yazılarından anlaşılmaktadır. Kâfir yazısı ve dili Ali Çelebi'nin terekesinde sadece bir yerde, o da bir deste yazı kâğıdının muhafazasında kullanılmış sargı kâğıdında rastlanmıştır. Ali Çelebi'nin yığınla kitabı, bugün Budin'den uzak düşen memleketlerin dilleriyle, Arapça, Farsça ve Türkçe yazılı idiler ve bu üç dilde Arap, Acem, Türk dünyalarının bilgilerini Ali Çelebi'ye veriyorlardı ve üç yerde kayıtları geçen Arapça ve Acemce sözlükleri, -ki ikisi Farsça, biri Arapça sözlüktü- keza yardımcı araç olarak kitaplığında bulunmaktaydı. Ancak kitapların adlarından herhangi bir eserin hangi dilde yazılmış olduğu her zaman anlaşılmamaktadır. Çünkü aynı kitap yazılmış olduğu dilde de tercüme olduğu dilde de aynı adı taşımaktadır; bundan başka Türkçe kitapların adları da Arapça, ya da Farsça olabilmekteydi.

Kitaplar arasında baş yeri Kur'an ile Sure-i enâm dedikleri Kur'an parçaları tutmaktaydı; bu cümleden olarak Âyet-i şerif adı altında daha iki kitabı da kaydolunmuştu. Bunlar tabiatıyla Arapça yazılı idiler, sonra (istiskâname) adlı dua kitabı ile Kitab-i taharet adlı, dinî yıkanmanın usul ve âdabını öğreten kitap da belki Arapça yazı-

lıydı. Farsça yazılmış din konulu kitabı, Allah'a karşı olan aşkile coşmuş 74 mistik şeyhin hayatlarını bir araya getirmiş olan Mecâlis el-uşşâk vardı. Gene bu konuda Türkçe yazılı kitabı Muhammed'in peygamberliğini doğrulayan Şevâhid el-nübüvve başlıklı kitabı ile Hadis-i erbaîn, yani 40 hadisin tercümesi, Musa peygamberin hikâyesi ve İncildeki azizlerin hayatı: Tezkere el-evliyâ el-ıncil. Birçok dinle ilgili eserin dili sadece adından tesbit edilememektedir. Örneğin Mecma-i rical el-gayb, Risâle-i beyân-i ittihad-i evliyâ el-kirâm, Gevâhir el-maânî el-tasavvuf kitapları bunlardandır.

Ali Çelebi tarih kitapları da okurdu, birtakım Türkçe ve Farsça kitapları onun bu ilgisini göstermektedirler. Tevârih-i âl-i Osman (Osmanlı hanedanının tarihi), Tevârih-i türki (Türk tarihi), İbn-i Celâl "Tarih-i Mısır" adlı kitaplar Türkçe eserlerdi. Ali Çelebi Timurlenk tarihini, Timurnâme'yi Acemcesinden okuyabilmekteydi. Bu eser, öyle sanırım ki, yakın geçmişte F. Tauer'in vücade getirdiği basma bir nüshasından tanıdığımız Zafernâme'nin aynı olmalıdır. Keza, şimdiye kadar kataloklarda izine rastlamadığım bir Acem tarihi de bu türlü Farsça eserlerdendir. Nasâyih el-mülûk adıyla geçen "Hükümdarlara nasihatlar" konulu siyasî bir kitabının hangi dille yazılmış olduğu bilinmemektedir.

Kitaplarından bazıları bilgi ve görüşlerinin genişlemesine yol açmıştır. Rasatnâme adlı astronomi ile ilgili bir kitabı vardı ki, defterin başka bir yerinde kayıtlı bakırdan yapılmış bir "usturlâb" da bununla ilgili idi; bir yıldızın, ya da güneşin, ayın yüksekliğini tâyin etmek istediği zaman bu aletle uğraşırdu. Hekimliğe dair Türkçe kitabı, satranç kitabı, bilmececelere, muammalara dair kitapları, hangi dilden olduğu kaydedilmemiş fal kitabı ile rüya tâbirnâmesi vardı. Bu son ikisi aslında yasak kitaplardı, zira dine göre rüya tâbiri de, fala bakmak da günahı, çünkü bunlar geleceğe ait şeyleri görüp öğrenmek amacını güderlerdi; oysa geleceği ancak Allah bilirdi. Ancak Doğulu halklar başka türlü düşünürlerdi (rüya tabirnâmesine bizde de "Mısır" rüya kitabı denirdi ve bundan yarım yüzyıl önceleri pazar ve panayır yerlerindeki halk kalabalığı arasında çok satılırdı). Falcılık ve rüya tâbiri yüzyıllar boyunca Türklerin de dört elle sarıldıkları şeylerdi; eski Kroniklerin verdikleri bilgiye göre hanedanın kurucusu Osman'ın, XIII. yüzyılda ailesinin parlak geleceğini düşünde görmüş olduğu bilinmektedir. XVIII. yüzyıl sonlarında, o zamanki Türk-Rus savaşlarında Türklerin büyük kayıplara uğramasından

önce saray başastroloğunun, müneccimbaşının düşmanı yenmek için büyük bir fırsatın gelmiş olduğunu resmen haber vermiş olduğunu ise daha yeni zamanlar saray tarihçilerinin eserlerinden öğrenmekteyiz.

Ali Çelebi'nin kitaplarının yarısından fazlası gene de edebiyatla ilgili eserlerdi. Kırktan ziyade kitabının aynı sayıda büyük ün kazanmış esere rastlamaktayız; bu kitapların çoğu Farsça idi. Büyük Acem klâsikleri Ali Efendi'nin kitaplığında mevcuttu: Şehnâme'nin büyük ölçü (büyük kıt'a) daki nüshası, başka başka şairler tarafından terennüm edilmiş olan Yusuf ile Zuleyha iki nüsha veya çeşit olarak (yazarları adlandırılmamıştır), sonra Hulâsa-i Hamsa adlı eser keza iki nüsha veya çeşit halinde mevcuttu. Bunlardan birinin 1201'de ölen Nizamî'nin eseri olduğu belirtilmiştir; 1339'da ölen Hafız iki nüsha, Sevdâî divanı, Narungât, Ali Çelebi'nin adaşı, 1543'da ölen Bursa'lı Ali Çelebi tarafından çevirilmiş Humâyunnâme, Hüsn-i zeyl-i Ahenî, Türkî manzum-i küllî, Lâğiverdî. Ali Çelebi sadece eski klâsikleri değil, çağdaşlarının eserlerini de okurdu. Kendinden önce ölmüş çağdaşlarından Gâmî (Ölm. 1492) 'nin divanı ile Silsile el-zehab adlı eser üç nüsha veya çeşit olarak, Hilâlinak'ın (Ölm. 1530) Şah ile Derviş adlı eseri, bunun başka bir nüshası Şahî ve Âsafî divaniyle bir arada, tam çağdaşlarından Bağdat'ta yaşayan Fuzulî (Ölm. 1562)'nin divanı, Şabatavî (Ölm. 1590 civarı) Şah ile Gedâ (şah ve dilenci) adlı eseri, belli başlı kalem sahiplerinden on kadarının kitabı hakkında bunların yaldızlı Acem (bâ gild-i ağem) cildiyle ciltlenmiş olduğu belirtilmiştir. Zira Türkler cilt sanatında Acemleri kendilerine üstad sayarlardı.

Ali Çelebi'nin edebiyatla ilgili kitapları arasında gazeller ayrı bir küme teşkil ederlerdi, ki bu kısa şiirlerde Araplar, Acemler ve Türkler hemen Muhammed'den-belki daha da eski çağlardan beri- dünyada şarabın, güzelliğin ve aşkın ne sebeple bulunduğu ve insanın bunlardan ya da bunlarla ne kazandığı üzerinde zihin yormuşlardır. Defterde Gazeliyyât-ı selâtin-i maziye (eski sultanların gazelleri) başlıklı gazel mecmuası, Maâni gazelleri adlarıyla geçmektedir. Bundan başka daha yakın tanıtma bilgisi vermeksizin sekiz maddede sekiz cilt gazel, içindekiler belirtmeksizin, herhalde gene gazeller ihtiva eden başka oniki cilt kitap bulunmaktadır. Demek ki, gazel Ali Çelebi'yi özellikle ilgilendiren, saran edebî nevidir. Keza şiirle ilgili bir kitabı (Kitâb-i bahr el-maârif) Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa için bir

çağdaş tarafından yazılmış, şiir yazmanın kaidelerini gösteren bir eserdir.

Elimizdeki bu araştırma önceleri XVI. yüzyılda yaşamış taşralı bir Türk efendisinin oturduğu evin içini gösterecek gibi görünmüştü. Fakat tereke defterinin çok sayıdaki, ruhsuz maddelerinin tahlili ve meslekdaşlarımızdan birisiyle, Gyula Németh ile bitmez tükenmez heyecanlı tartışmaları sonunda Türk efendisinin, bizzat kendisi de adım adım yaklaşarak karşımıza çıkmış oldu; çünkü umumiyetle meydana getiren insandır, insanı karakterize eden ise kendi evidir.

Fakat ev de, insanın kendisi de çok dallı budaklı, çok tabakalıdır ve tanınması kolay değildir. Ali Çelebi'nin evi de, Ali Çelebi'nin kendisi de böyleydi.

Resmî yazıcuların tuttıkları deftere göre, Ali Çelebi'nin sapsarı süslü birçok kılıcını, öteki silâhlarını, çok sayıdaki koşum takımlarını, yaldızlı üzengilerini gözden geçirirken, bunların özelliklerini tanıtırken kendisinin o çağlarda mesnetsiz ve ekmeksiz bırakılmıyan, hatırı sayılır bir asker olduğunu tahmin edebiliyor; çeşitli kürklerle bezenmiş 30-40 üstlüğüne dair verilen bilgileri okuduğumuz zaman Ali Çelebi'nin gösterişi sevdiğini ve becerdiğini anlıyor, sırça kablar içindeki on dört çeşit şarabını öğrendiğimiz zaman on dört kocaman şarap kabını da onun şatafatlı yaşayışına yakıştırıyorduk. Fakat onunla ilgili bilgilerin son kısmına gelerek 119 cilt kitabını gözümüzün önüne getirdiğimiz zaman Ali Çelebi hakkında vereceğimiz hükümde duraklamıştık.

Zira Ali Çelebi evvelce de işaret ettiğimiz üzere 1587'de, yani Türklerin Müteferrika dedikleri ve Türklere kitap basmasını öğreten Kolozsvar'lı İbrahim'den bir buçuk yüzyıl önce ölmüştür. Demek ki Ali Çelebi Türkiye'de kitap basma işinin başlamasından bir buçuk yüzyıl önce el yazması 119 kitaba ve evinde padişahın Macaristan'daki eyaletinde olsa olsa bir-iki kişide bulunabilecek zenginlikte bir kitaplığa sahip bulunmaktaydı.

Yığınla urbası, parlak silâhlariyle at koşumları hal ve vaktinin iyi, askerî hazırlığının tam olduğunu gösterirken kitaplarından, fikir hayatında ilgilendiği bölümleri, kültürünü, aydın bir insanla karşılaştığımızı görmekteyiz. Kitaplarına bakarak, kanun kitaplarıyla emirnameler dışında geçmiş Türk "yüzyılları"nı, Osmanlı hanedanının sadece zaferlerini değil, Timurlenk savaşlarını ve bu savaşlarda Türklerin büyük yenilgisini, Osmanlı hanedanının hakir düşmesini de

okuyan Ali Çelebi'de aydın bir devlet memurunu, o zaman üzerinden beş yüz yıl geçmiş olan Firdevsî ile modern çağdaş Fuzûlî'yi yazma kitaplarından inceliyen edebiyatçıyı, bu arada Kur'an'ın yanı sıra Musa'nın hikâyesini, "İncil'deki azizlerin hayatlarını" da bulunduran Ali Çelebi'de, dininin emrine göre yıkanma usulleri yanında Hafız'ın iki yüzyıllık erotik şiirleriyle ilgilenen, din inançlarında belki kararsızlık geçirmekte olan bir şahsiyet sezmekte ve kendisinde XVI. yüzyıl sonlarında Macaristan'da Türk gazelleri toplıyan, Türk şairlerine özenerek gazeller tarzında Macarca güzel şiirler veren Balassi'nin zamanında lirizme karşı duyulan bir büyük insanı selâmlamaktayız.

Kitaplarının çokluğu, özellikle birçok güzel şiir kitabının bulunuşu Ali Çelebi'yi devlet muhasebecileri, kâtip tipi memurlar arasından çıkararak ona edebiyatla ilgisi bulunanların safında yüksek bir yer verdirmektedir. Ali Çelebi'yi yukarıda adı geçen ve Bursalı olan adasından ayırmamız ve buna Budin'li Ali Çelebi dememiz bunun için lüzumludur.

Budin'li Ali Çelebi'nin evi ile kişiliğinin tanınması için burada verdiğimiz toplu bilgi bir müzenin bütün malzemesi yanında teşhir edilenler kadar mütevazidir: levhalarla kitapları, kılıçlarla urbaları göstermeksizin sadece bir tanıtma kılavuzudur. Fakat bu tanıtma kılavuzu ancak bir ön habercidir; yüzyılların kâğıt değirmenleri bütün yazıları iyice öğütmemiş, bütün yazıları ezmemişse, günün birinde başka birinin Budin'li Ali Çelebi üzerinde konuşacağı muhakkaktır.